етнополітологія

Українська політична нація: сценарій конституювання

Олег Хорошилов,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Інституту соціальних наук
Одеського національного університету
ім. І. Мечникова

Починаючи з моменту здобуття Україною незалежності, в колах вітчизняних інтелектуалів точаться дискусії навколо проблеми доцільності формування в країні політичної нації. Від середини 1990-х років це питання стало серцевиною професійних етнополітичних досліджень.

Тема цієї статті актуальна в кількох аспектах. По-перше, концептуальне визначення змісту центральної для означеної проблеми категорії „політичної нації" є важливим кроком до нової парадигми політологічного аналізу життя суспільства, яка поєднує в собі і соціально-класовий, і, власне, етнополітичний підходи. По-друге, в практично-прикладному розумінні – модель політичної нації, одним з центральних аспектів якої є доктрина етнокультурного плюралізму, несе потенційні можливості подолання відчуженості між титульною нацією та національними меншинами. По-третє, завдяки акцентуації одночасно на етнокультурній і політичній „даності" кожного конкретного індивіда, модель громадянської нації може постати в ролі своєрідної онтологічної основи існування багатоскладового суспільства.

Концепт „політичної нації" був добре відомий уже представникам української політичної думки початку XX століття. Зокрема, В. Старосольський, О. Бочковський, Л. Ребет та інші активно використовували його у своїх націологічних студіях [1]. Сучасні представники української етнополітології створили значну історіографію з цієї проблематики. Зокрема, привертає увагу концепція М. Степика. Автор уявляє націю як вершину історичного розвитку етносів. Водночас він вважає, що в основі феномена нації лежать не кревно-родові зв'язки, а усвідомлений вибір людини, здійснений іноді незважаючи на її етнічне

походження. Відтак М. Степико приходить до визнання існування етнічних та політичних націй, а можливою перспективою нашої країни вважає „пошук шляхів формування „надетнічної" політичної культури для нової політичної спільності" [2, с. 130]. Автор констатує, що нагальною проблемою для України є не „переплавлення її етнічної різноманітності в єдиному тиглі, а подолання культурно-історичної різнорідності її регіонів" [3, с. 24].

В цілому ж варто відзначити, що дискусії вітчизняних авторів розгортаються навколо того, якому саме „виміру" громадянської нації – етнічному чи власне політичному – віддати перевагу і на який спиратися в націотворчих процесах. Так, В. Степаненко вважає можливою еволюцію вітчизняного етнополітичного організму (далі – ЕПО) від стану „етносу" та „демосу" (населення) до „полісу" (політичної нації). При цьому як форма існування останньої пропонується консоціативна демократія [4]. В. Конопельський сприймає громадянську націю як відкриту поліетнічну спільноту, що історично склалася в Україні. Дослідник не заперечує ролі громадянської позиції і території у процесах націотворення [5].

Підкреслюючи важливість та аналітичну цінність таких концептуальних розробок, хотілося б зазначити, що сама природа такого складного явища, як політична нація, й досі лишається маловивченою.

Метою цієї статті є виклад авторського бачення суті, шляхів та засобів конституювання української політичної нації.

В ідеалі політична нація може бути представлена як динамічна система етносів, національних меншин та етнічних груп, які співіснують і взаємодіють у межах територіальної політії, усвідомлюють спільність своїх цілей, завдань та інтересів і відрізняють себе від інших аналогічних систем. Співіснування етнічних одиниць різного таксону в межах єдиної держави обумовлює їх інтегрованість та інкорпорованість до різноманітних систем суспільства. За певних умов ця система має відкритий та регенеруючий характер.

Сучасні етнополітологи визнають саме такий – системний – характер національних організмів. Проте, навіть за умови визнання діалектичної їх природи, переважна більшість наукових концепцій ґрунтується на модерністській картині світу, яка має у своїй основі логоцентризм та детермінізм Просвітництва. В цій картині останній моделюється як єдине ціле, жорстко пов'язане причинно-наслідковими зв'язками. Побудований в такій парадигмі підхід до управління соціальними системами базується на переконанні, що результат зовнішнього управлінського впливу – це однозначний та прогнозований наслідок докладених зусиль. У загальному вигляді цей процес відповідає схемі: управлінський вплив – бажаний успіх [6, с. 4]. Можливі збої та стреси, що виникають у роботі таких схем менеджменту (в тому числі й етнополітичного), сприймаються як аномалії і знешкоджуються за допомогою ідеологічної індоктринації, навіювання

етнополітологія

та примусу. При цьому причини „аномалій" здебільш лишаються незрозумілими й продовжують своє існування у латентному вигляді. Цим закладаються передумови для загострення ситуації у майбутньому.

Зазначене характерне й для України, якій, згідно із заявами офіційних осіб, вдалося уникнути значних міжетнічних конфліктів завдяки розробці ліберального законодавства, створенню жорсткої вертикалі виконавчої влади й підтримці державою культур національних меншин.

Якщо погодитися з такою позицією, то проблему формування політичної нації, здавалося б, майже вдалося розв'язати. Проте інформація, що надходить час від часу з регіонів компактного проживання етнічних меншин, не може не викликати занепокоєння. Так, Автономна Республіка Крим лишається регіоном з високим етноконфліктним потенціалом. Подібний потенціал (хоч і в менших масштабах) є і в Одеській області, де періодично виникають проблеми у відносинах між ромським етносом та представниками інших груп. У селах області – місцях компактного проживання болгар і гагаузів – спостерігається чітке етнотериторіальне й соціальне розмежування. Таке становище характере й для деяких інших регіонів.

Відтак певні факти свідчать про слабкість зв'язків між окремими складовими вітчизняного ЕПО, що не дозволяє описувати його термінами національної системи. Звісно, як і кожен живий організм, ЕПО має механізми самоорганізації, проте лише за умови, що він уже існує як система. Процеси ж етноінтеграції не відбуваються самі по собі – тут значну роль відіграють так звані системоутворюючі фактори: окремий етнос чи етнічна група, еліта, ідея, спільна мета тощо. Обсяг статті не дозволяє проаналізувати кожен з них. Проте беззаперечною є слабкість їх впливу на процес творення української політичної нації.

На думку автора, в нашій країні, враховуючи її історико-культурну спадщину та етнополітичні реалії, єдиним ефективним шляхом прискорення конституювання політичної нації може бути лише патерналістська модель етнонаціональної політики держави. Саме держава (попри всі вади цього варіанту) повинна виступати в ролі головного ініціатора „розбудовчих" процесів у національній сфері. Але ж як уникнути очевидних ризиків, якими загрожує цей суто „конструктивістський" варіант націотворення – спроб примусової гомогенізації суспільства, прагнення звести всіх до певних „загальноприйнятних" стандартів?

На переконаня автора, нівеляції таких ризиків можна досягнути за умови прийняття нової аналітико-світоглядної системи вітчизняного націотворення, яка забезпечувала б проникнення в загальні принципи організації еволюційного цілого, а відтак і вироблення ефективних підходів до етнополітичного менеджменту. Йдеться про синергетику, яка, на думку багатьох дослідників, може стати основою нової світоглядної парадигми.

Центральне місце в концептуальному фундаменті синергетики посідає принцип нелінійності, який може бути експлікований за допомогою ідей багатоваріантності шляхів еволюції, вибору з можливих альтернатив, різних темпів еволюції та її незворотності [6, с. 9 – 10].

Іншим важливим принципом синергетики є принцип нестабільності: лише системи, внутрішня структура яких далека від рівноваги, спроможні спонтанно організовувати себе й розвиватися. Ця нестабільність не скасовує детермінізму як такого, а, навпаки, доповнює його. Державна політика починає реалізовуватися з урахуванням закону анізотропності, властивого кожному ЕПО. Згідно з ним, кожна складова національного організму формується, функціонує й еволюціонує за власними закономірностями.

Синергетика, що утверджує новий принцип узгодження окремих складових з єдиним цілим (встановленя загального темпу розвитку складових елементів, а не елімінацію їх особливостей), виступає як альтернатива модерністської картини світу та постає в ролі адекватної методології етнополітичного менеджменту в Україні. Відтак утверджується сприйняття існування нації як взаємодії етнотериторіальних груп, котрі виникають як елементи просторової організації суспільства, але згодом набувають характеру багатовимірних спільнот [7, с. 78].

Якою ж має бути державна етнополітика за таких умов? На думку автора, під час розробки стратегії функціонування державних інститутів належить поступово звужувати директивні принципи адміністрування та поширювати використання сценаріотехніки. Як вважає Л. Шкляр, сценарний підхід, що складає ядро сценаріотехніки, передбачає розгляд етнополітичної реальності як такої, що розгортається в площині нелінійної детермінації, котра залежить від опосередкованих факторів і випадковостей. Для надійного прогнозування подій важливою основою є достовірність інформації, надходження якої забезпечується за рахунок зв'язку центральних управлінських структур з периферійними (не завжди державними) інституціями. Завдання наукового аналізу, який орієнтується на можливості сценарного підходу, полягає в умінні визначати роль того чи іншого фактора в конкретній політичній ситуації, простежувати його зв'язок з інтересами певної етнонаціональної спільноти як суб'єкта політики [8, с. 32].

Така модель управління, в якій постановка мети здійснюється в термінах бажаності й небажаності певних тенденцій етнополітичного розвитку країни, найчастіше прагне до гомеостатичного розвитку існуючих структур і відносин, передбачаючи забезпечення переважання механізмів обумовлювання та стимулювання тих чи інших процесів в етнонаціональній сфері над механізмами їх безпосередньої детермінації [9, с. 64]. Важливим моментом встановлення такої моделі адміністрування

етнополітологія

є створення інформаційного банку даних щодо соціально-економічних і культурно-освітніх потреб національних меншин для їх врахування в процесі реалізації державної політики.

За наявності такої інформаційної бази, управління вже не буде втручанням політичних інститутів методом „спроб і помилок" – небезпечних дій проти тенденцій національної системи. Воно будуватиметься на основі прогнозування можливих сценаріїв розвитку етнополітичної ситуації. Наприклад, в умовах посилення світових міграційних процесів та стихійного в'їзду іноземців в країну, вивчення й систематизація даних про склад і кількість мігрантів, особливості їх поселенської та адаптаційної поведінки, нарешті – динаміки процесу міграції за останні роки, дадуть можливість не лише простежувати тенденції змін етнонаціональної структури областей України, але й унеможливлювати негативні наслідки. Йдеться про розробку і прийняття Закону України „Про міграцію", який запобігав би нерегульованим змінам структури населення та демографічної ситуації в цілому шляхом вироблення схеми розселення мігрантів з урахуванням навантаження на соціоекономічну інфраструктуру кожного конкретного регіону.

Згідно з принципами такої моделі управління, держава має все більше трансформуватися в мережу інститутів і агентств, яка взаємодіє зі всіма суспільними партнерами й активними учасниками політичного процесу. Паралельно зі зміцненням зв'язків між складовими ЕПО, державна етнополітика починає базуватися на діалектичній єдності центрального регулювання з механізмами самоконтролю й самоорганізації етносоціальної системи.

У свою чергу, осягнення і врахування суб'єктами державного управління закономірностей етнополітичного розвитку, оволодіння ефективними формами й методами діяльності мають призвести до створення необхідних механізмів функціонування державного апарату, що найбільше відповідає процесам формування української політичної нації. Йдеться про посилення зв'язків державних органів влади всіх рівнів з органами етнокультурної самоорганізації субнаціональних груп українського соціуму, безпосереднє залучення їх представників до процесу прийняття рішень, які стосуються питань етнокультурного життя цих груп. Здійснюватися це може шляхом утворення дорадчих та консультативних рад при місцевих органах виконавчої влади і радах депутатів, комплектації відділів у справах національностей та міграції з представників етнічних груп конкретної області. Остання пропозиція передбачає звернення особливої уваги на процес підготовки відповідних управлінських кадрів серед субнаціональних груп. Важливим кроком до посилення зв'язків між урядовими та неурядовими організаціями є також і передача частини повноважень з питань етнокультурного відродження асоціаціям і комітетам, утвореним представниками субнаціональних груп

у межах транскордонного співробітництва в єврорегіонах тощо.

На переконання автора, держава має бути головним агентом формування політичної культури, яка створює комунікативне поле, необхідне для існування громадянської нації як духовно-психологічної цілості. З точки зору визначення основних засобів та механізмів, за допомогою яких цей процес має здійснюватися, на перше місце слід поставити систему соціалізації людини. Повноцінне членство кожної особи в суспільстві залежить переважно від її соціалізації у відповідному соціокультурному середовищі.

За слушним зауваженням Е. Сміта, територіальна (громадянська) нація є певним масовим освітнім підприємством [10, с. 136]. Тому особливу увагу під час націогенезисних процесів необхідно звертати на створення єдиного освітнього простору, різниця у шкільній системі якого має відповідати етнічному складу населення. В Україні, попри офіційні декларації у перші роки незалежності про те, що всі ланки національної школи розвиваються на ґрунті українознавства з використанням педагогічних традицій, мов і культур усіх національних меншин та з урахуванням специфіки регіонів, система освіти й досі потерпає від диспропорцій, а сам потенціал цієї системи не повністю використовується для консолідації етнонаціональних сегментів. Це серйозний прорахунок. Адже саме система освіти підтримує в сегментованих політіях той мінімально необхідний рівень культурної єдності, який дає змогу всім членам суспільства ефективно взаємодіяти в усіх сферах життя соціуму.

На думку автора, реалізація довгострокового загальнонаціонального освітнього проекту створює реальну можливість безболісно імплантувати цілий комплекс інтегруючих суспільство ідей, цінностей і демократичних стереотипів в структуру масових політичних орієнтацій і, виходячи з цього, значно розширити соціальну базу державотворчих процесів. Водночас певна „регіоналізація" шкільної програми, головною метою якої є врахування етнічного складу населення кожної конкретної адміністративно-територіальної одиниці, дасть можливість представникам етнонаціональних громад задовольняти свої потреби в „національному" вихованні. В Україні в місцях компактного проживання національних меншин, зокрема в Одеській області, досить серйозно поставлено справу створення освітніх закладів з мовами навчання етнічних спільнот.

На думку деяких дослідників, проблему подолання культурних бар'єрів різних сегментів соціуму без елімінації їх етнічних особливостей можна розв'язати завдяки прогресуванню засобів масової інформації та комунікацій, що значно підсилить взаємодію та діалог різних культур, стимулюватиме інтегративні тенденції. Справді, стабільність розвитку кожного багатоскладового суспільства залежить від рівня міжгрупового, міжетнічного спілкування, а, виходячи з цього, і від особливостей

етнополітологія

функціонування ЗМІ. Друковане слово може впливати на свідомість більшого числа індивідів, ніж, наприклад, філософія, в силу своєї інтелектуальної доступності та мінімуму зусиль, необхідних для його сприйняття. Сьогодні життєві цінності та ідеали не стільки виробляються та закріплюються особистим досвідом і власним осмисленням, скільки приймаються як „власні" через нав'язування та інтенсивний вплив масмедіа [11, с. 52].

Однак треба констатувати, що українські ЗМІ ще слабо виконують функції агентів етнонаціональної і, власне, політичної соціалізації громадян. І справа не лише в тому, що вони географічно чи структурно обмежені, а єдиного інформаційного простору в країні майже не існує. Головна небезпека в тому, що навіть україномовні ЗМІ опосередковано репродукують інформаційний простір Російської Федерації зі всіма його досить специфічними цінностями та світоглядними настановленнями. Образно кажучи, значна частина українців і досі дивиться на світ крізь російську призму. На думку автора, першочерговим завданням у цій сфері є не лише формування повноцінного україномовного середовища, але й розробка національної стратегії „інформаційної безпеки" – на зразок тієї, що діє у Франції.

Підсумовуючи викладене і не претендуючи на істину в останній інстанції, хочеться зазначити, що конструктивістський сценарій формування політичної нації, який передбачає активну патерналістську політику державних органів у сфері міжетнічних відносин, видається авторові досить ефективним. За умови слабкості впливів інших „націотворчих" факторів саме держава має ініціювати розбудовчі процеси в національній системі.

Кожне нове дослідження проблеми конституювання української політичної нації є певним кроком до опрацювання не лише стратегії реалізації цього грандіозного проекту, але й важливим внеском у вироблення філософсько-соціологічних основ концепту „політичної нації" як такої. З огляду на це, перспективними напрямками націологічних розвідок слід вважати, зокрема, такі:

1. Подальше з'ясування системних характеристик феномена політичної нації як суб'єкта політичного життя сучасних соціумів.

2. Розробка цілісної системи принципів етнополітичного менеджменту в Україні, орієнтованого на конституювання політичної нації.

3. Пошук подальших шляхів оптимізації українського законодавства у сфері етнонаціональних відносин.

4. Оптимізація системи політичної соціалізації особистості як основи творення культурного „гравітаційного" поля вітчизняного етнополітичного організму.

Література:

1. **Старосольський В. Й.** Теорія нації. – Нью-Йорк, К.: Вища школа, 1998. – С. 47; **Бочковський О.** Вступ до націології – К.: Ґенеза, 1998. – С. 32; **Ребет Л.** Теорія нації – Львів: Державність, 1997.

2. **Степико М. Т.** Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) – К.: Товариство „Знання", 1998. – С. 130.

3. **Степико М.** Українська політична нація: проблеми становлення // Політичний менеджмент. – 2004. - №1. – С. 19 – 29.

4. **Степаненко В.** Етнос – демос – поліс: етнополітичні проблеми соцієтальної трансформації в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - №2. – С. 102 – 120.

5. **Конопельський В. Я.** Парадигма громадянсько-територіальної спільності як основа української політичної нації // Актуальні проблеми політики – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 12. – С. 636 – 649.

6. **Князева Е. Н., Курдюмов С. П.** Синергетика как новое мировоззрение: диалог с И. Пригожиным // Вопросы философии. – 1992. – №12. – С. 3 – 20.

7. **Кононов І.** Донбас: етнічні характеристики регіону // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. - №2. – С. 72 – 97.

8. **Шкляр Л. Є.** Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз. – Автореф. дис... д-ра політ. наук – К., 1996. – 40 с.

9. **Бевзенко Л.** Глубиннопсихологический фактор как основа самоорганизационного анализа динамики социальных систем // Философская и социологическая мысль. – 1996. - №5/6. – С. 36 – 74.

10. **Smith A. D.** The ethnic origin of nation. Oxford. Blackwell Published Ltd, 1998. – 312 p.

11. **Макаренко Е.** Інформаційно-психологічний захист як чинник збереження політичної ментальності нації // Нова політика. – 1999. - №2. – С. 50 – 64.